

נאמנות נשים וקטנים בבדיקת חמץ ובאיסורים עד אחד נאמן באיסורים

ע"ן:

תוס' ד, ב ד"ה הימנוהו
רא"ש אות ג, הגהות אשר"י שם
ר"ן א, ב ד"ה ואמרינן נמי
תלמוד ירושלמי, מסכת פסחים דף ב/ב פרק א הלכה א גמרא
השגות הראב"ד על בעל המאור
מרדכי תקל
מהר"ם חלאווה
מאירי
מכתם
ריטב"א
תוס' גיטין ב, ב ד"ה עד אחד
תוס' עירובין נט, א ד"ה תחומין
תוס' עירובין לא, ב ד"ה כאן
רמב"ם חמץ ומצה ב, ז
לחם משנה שם
רמב"ם אישות כד, יא
תוס' רי"ד
טור ב"י ושו"ע קכז, ג
ש"ך שם סק"ל
גר"א שם
גמ' ורש"י סוכה מב, א (היודע לשמור גופו וכו')
ר"ן שם (כ, ב בדפי הרי"ף) ד"ה היודע לשמור, ד"ה אוכלין על ידו
ריטב"א סוכה שם
ריטב"א בסוגייתנו
משמרת הבית לרשב"א ח, א
שו"ע ורמ"א יו"ד קכז, ג-ד
מ"א או"ח תלז, סק"ח
פרי מגדים שם, אשל אברהם סק"ח
רש"י חולין י, ב ד"ה עד אחד
רש"י יבמות פח, א ד, ה אמר
תוס' ישנים יבמות שם
רמב"ם עדות יא, ז

אשה

מהגמ' נראה שאם הבדיקה היתה מדאורייתא לא היתה נאמנות לאשה ולקטן. אמנם נראה שיש כמה שיטות בענין הזה.

(א) אין נשים וקטנים נאמנים בדין דאורייתא. הסבר הגמ' שלנו כפשוטה המאירי מביא את שיטת הריטב"א (כתובות) שאכן אין נאמנות לאשה וקטן בשום דבר שהוחזק בו איסור של תורה. ומכאן רואים שאין נשים נאמנות לא לשחיטה, ולא לניקור, ולא להפרשת תרומה. היוצא מן הכלל הזה הוא ספירת ימי נדה. זה דין מיוחד שלומדים מהפסוק "וספרה לה". והטעם הוא שאין לבעל דרך לדעת את זה בלעדי האשה, ואם לא נאמין לה, תתבטל מצות פריה ורביה. נראה שזוהי גם שיטת הראב"ה שכותב שאשה נאמנת על הבדיקה אך לא על הביטול, שהוא דין דאורייתא.

(ב) נשים נאמנות אף מדאורייתא כשיתחזק איסורא ובידה לעשות או כשלא איתחזק איסורא אף כשאין בידה לעשות. הסבר הגמ' שלנו הוא רק לגבי קטנים. המאירי והמכתם מביאים שיטת ההשלמה, והיא גם שיטת התוס' גיטין, שלפיה נשים נאמנות בגלל הכלל של עד אחד נאמן באיסורים. אמנם אם איתחזק איסורא היא נאמנת דוקא כשבידה לעשות. אולם כשאין בידה לעשות היא נאמנת רק במקרה שלא איתחזק איסורא.

(ג) נשים נאמנות בדאורייתא רק כשבידה לעשות. כלומר בין שאיתחזק איסורא או אף אם לא איתחזק איסורא היא נאמנת רק כשבידה לעשות. הסבר הגמ' שלנו – בגלל הירושלמי שנראה לקמן, אין הגמ' שלנו בגדר "בידה לעשות".

שיטה זו היא שיטת הרשב"א משנץ ותוס' עירובין (נט, א ד"ה ותחומין). הסיבה שבעירובין נשים נאמנות לומר "עד כאן תחום שבת", אף שאין בידה לעשות, כי עירובין הוא איסור דרבנן.

לכאורה בגמ' שלנו נשים היו צריכות להיות נאמנות אף אם בדיקת חמץ היא דאורייתא, שהרי בידה לעשות, אלא כמו שלומדים מתוס' שלנו שלומדים מהירושלמי שנשים עצלניות הן בבדיקת חמץ, ולכן אין זה בגדר "בידה לעשות".

(ד) נשים נאמנות כעד אחד באיסורים אף אם אין בידה לעשות ואף אם איתחזק איסורא. הסבר הגמ' שלנו, אשה לא נאמנת אילו זו היתה מצוה מדאורייתא, כי יש טורח רב, ויורו היתר על כך משום שאין החמץ מצוי בכל החורים ובכל הסדקים.

זוהי שיטת הר"ן (כאן ובחולין יב), ומתוך דבריו נראה שיש שני חששות: משום הטורח הרב, ומפני שמורות היתר לעצמן. ומכאן אפשר לומר שאם אחד מן החששות מסתלק שוב נאמנת היא. וכן כותב הרשב"א בתורת הבית (א, א) שנשים נאמנות לנקר את הגיד והחלבים מן הבשר, שאף שיש בזה טורח רב, מכיון שידעות שיש שם איסור ודאי הן בודקות היטב, ואין הן מורות היתר לעצמן.

נראה שזו גם שיטת מהר"ם חלאווה והמרדכי, וכן בהגהות אשר"י שכתב שאין נשים נאמנות בבדיקת דגים קטנים, משום שהטירחא יתירה והן מורות בזה היתר לעצמן. (ה) אשה נאמנת על איסורים שמוטלים עליה (כגון ספירת ימי נדה או הפרשת תרומות ומעשרות, וחלה). הסבר הגמ' שלנו – אין בדיקת חמץ מוטלת עליה אלא על בעל הבית. מכיון שמוחזק לנו שבעל הבית לא בדק אין האשה נאמנת אלא אם כן היא מצוה מדרבנן.

שיטה זו היא של תוס' רי"ד, והוא סובר שאף בהפרשת תרומות ומעשרות אין האשה נאמנת אלא בפירות הבית בלבד, אך בפירות של אחרים אין היא נאמנת.

לפי שיטה זה לכאורה אפשר לומר כי כאשר האשה היא בעלת הבית היחידה בבית, היא נאמנת אף בבדיקת חמץ דאורייתא, שהרי אז החיוב אכן מוטל עליה. אולם תוס' כאן, וכן תוס' עירובין (לא,ב) כותבים שכאן מדובר בבית שלה ובכל זאת הדין הוא שאילו לא שדין בבדיקת חמץ היא דרבנן היא לא היתה נאמנת.

ו) אשה נאמנת אפילו באיסורים דאורייתא בדבר שהיא עסקה בו אפילו איתחזק איסורא. אולם אם אחר עסק בזה אין עדותה נאמנת במקום שאיתחזק איסורא. שיטה זו היא של הראב"ד בהשגותיו על בעל המאור, ואם האשה עצמה אומרת שהיא עשתה את זה, נאמנת היא, שהכל חברים אצל מצוות כשעוסקים בהם בפועל. לפי זה אשה נאמנת לומר שהיא בדקה את החמץ אף אם הבדיקה מדאורייתא. לכאורה דין זה סותר את הגמ' שלנו, אלא לפי דבריו הגירסה אחרת, ואין גורסין "וקאמרי הני: בדקיניה", אלא גורסים "וקאמרי הני: דבדיק ליה מאן דהו". כלומר כאן הן מעידות שאחר בדק ולכן אין הן נאמנות, אלא אם זו מצוה מדרבנן.

שיטה זו מקילה מאד בעדות נשים על מעשי עצמן (אפילו איתחזק איסורא), ומחמירה מאד בעדות אשה על מעשי אחרים. אמנם המכתם והמאירי מקשים על שיטה זו וכותבים שהרי מעשים בכל יום שאנו סומכים על נשים באיסורים אף על מעשי אחרים. ואכן בגמ' כתובות (עב,א) נאמנת אשה לומר שפלוגי תקן את הכרי במעשרות.

ז) אשה נאמנת גם באיסורי תורה ואף שאיתחזק איסורא אם הוא מקרה שניתן להכחישה, כגון ניקור החלב והגיד, שהרי מתיראת שישאלנה היכן הוא. הסבר הגמ' שלנו – בדין בבדיקת חמץ דאורייתא אינה נאמנת שקשה מאד להכחישה, שהרי אפילו ימצא חמץ היא יכולה לטעון שהוא נפל בבית לאחר הבדיקה. שיטה זו מובאת במאירי.

ח) אשה נאמנת גם באיסורי תורה ואף שאיתחזק איסורא ב"איסורים רגילים" (כגון ניקור החלב והפרשת חלה). לכאורה הכוונה לאיסורים תדירים, אבל בבדיקת חמץ שאינו תדיר היא לא היתה נאמנת אלולא זו היתה מצוה מדאורייתא, היא אכן נאמנת רק כי זו מצוה מדרבנן. שיטה זו מופיעה במאירי, והיא נמצאת גם בשיטה מקובצת כתובות כח,א בשם שיטה ישנה).

הירושלמי

תוס' והר"ן מצטטים כאן את הירושלמי בסוגיה כראיה שאין הנשים נאמנות בבדיקת חמץ שעצלניות הן. אמנם יש לציין שלשון הירושלמי אינה ברורה. תלמוד ירושלמי, מסכת פסחים דף ב/ב פרק א הלכה א גמרא הכל נאמנין על ביעור חמץ אפי' נשים אפי' עבדים. ר' ירמיה בשם ר' זעירה לית כאן אפי' נשים. נשים עצמן הן נאמנות מפני שהן עצילות והן בודקות כל שהוא כל שהוא.

הריטב"א מפרש את תחילת דברי הירושלמי שבאים לומר שאין לדון כלל בדין נשים, שהן עצמן נאמנות, והדין פשוט ביותר, ולכן טוען ר' ירמיה שאין לגרוס "אפילו נשים". ולפי זה סוף דברי הירושלמי היא דעה חולקת שסוברת שאין הן נאמנות, כי הן עצילות ובודקות כל שהוא. ובדרך זו נראה שגירסת הירושלמי בידנו משובשת (וצריך לומר "אין הן נאמנות" או "אין נאמנות" במקום הן נאמנות. וכן נראה מהר"ן אצלנו. אולם המאירי כותב שסוף דברי הירושלמי בא לפרש את תחילת הדברים. אין לדון בדין נשים כלל, שנשים בעצמן נאמנות, מפני שהן עושות את העבודה לעט ובמתינות (עצילות הן, יש לו מובן אחר קצת, והכוונה איטיות ויסודיות, והמשמעות חיובית), ובודקות כל שהוא כל שהוא. כלומר כל קטע וקטע ביסודיות. בדרך זו אין צורך לשנות את הגירסה שנמצאת בידינו.

מדברי הרא"ש נראה שהדעה השניה בירושלמי חולקת אף על הגמ' שלנו, וגם בבדיקת חמץ דרבנן אין נשים נאמנות. אמנם כל הפוסקים לא הזכירו אפשרות לפסוק ירושלמי בכיוון הזה, ולכולם אם בדיקת חמץ דרבנן ניתן לסמוך על נשים.

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם כולל נשים, עבדים וקטנים יחד, שהכל נאמנים על ביעור חמץ. מהרמב"ם משמע שהנאמנות לא נובעת מדין עד אחד נאמן באיסורים אלא הוא דין מיוחד בבדיקת חמץ, שיש נאמנות לכולם בענין זה.

הסבר לדברי הרמב"ם נראה כי הוא דין דרבנן, וכן הסביר רבנו מנוח. לעומת זאת ממה שכתב הרמב"ם בהלכות אישות נראה שאשה נאמנת להעיד אף על איסורי דאורייתא. שהרי אם היא הכשילה את בעלה בטבל וכדומה יוצאת שלא בכתובה, משמע שמותר לו לסמוך על דבריה אף בדיני דאורייתא כהפרשת תרומות ומעשרות.

בפשטות אפשר להסביר את הרמב"ם כמו תוס' והר"ן. אשה אכן נאמנת בדאורייתא, אבל לא בבדיקת חמץ שיש בזה טורח רב. והטעם שהיא כן נאמנת הוא כי זה דין דרבנן.

לכאורה, לפי זה, בביטול, שאין בו טירחה, היא נאמנת אף שזה דין דאורייתא. אכן הלחם משנה כתב שאין דין הרמב"ם עוסק בביטול כלל אלא רק בבדיקה. לגבי ביטול אין האשה נאמנת כלל אלא השוכר חייב לבטל את החמץ לבד.

וצריך ביאור מה דחק את הלחם משנה לפרש כן. ויתכן שיש לומר שאין כוונת הרמב"ם שהיא לא נאמנת בדאורייתא, אלא מדובר במקרה שהאשה אומרת שהיא בדקה, אבל לא כתוב שהיא אומרת שהיא ביטלה. ולכן אם השוכר לא יבטל, ממילא זה יהיה מקרה של נאמנות בדין דאורייתא, ובביטול חמץ אין האשה נאמנת. כדי שיהיה מדובר על דין דרבנן, השוכר חייב לבטל.

כלומר, לפי הלחם משנה אשה בדרך כלל נאמנת בדאורייתא, אבל ביטול חמץ הוא שונה ובזה אין היא נאמנת מאחד הטעמים הבאים שפירשנו לעיל:

ר"ד – רק מצוות המוטלות עליה, וביטול לא מוטל עליה.

מאירי – נאמנת רק בדבר שניתן להכשילה בה, ובביטול לא ניתן להכשילה

מאירי – נאמנת רק במצוה רגילה, וביטול הוא מצוה נדירה.

שו"ע

המחבר בשו"ע פוסק כפשטות לשון הגמ' שהאשה נאמנת על הבדיקה. ממה שכתוב בב"י נראה שנאמנות זו נובעת ממה שזה דין דרבנן. כמו הרמב"ם אין המחבר מזכיר אם האשה נאמנת על הביטול. אמנם באבן העזר (קטו,א) נראה מהמחבר שהאשה נאמנת אף בדיני דאורייתא. וכנראה צריכים להגיד שדעת המחבר היא שביטול חמץ שונה כפי אחד ההסברים לעיל.

הרמ"א בשו"ע (יו"ד קכז,ג) כותב שדין אשה כדין כל עד אחד כשיש איסור ודאי, כגון ניקור בשר וכדומה, אבל בספק שמא אין כאן איסור, כגון שצריכה לברר דגים טמאים מטהורים, או איסור שיש בו צדדים להקל אין האשה נאמנת, דאשה דעתה להקל.

רמ"א יו"ד קכז,ג

ואשה נאמנת בלברר איסור לומך: תקנתיו (ר"ן פרק האומר ויש חולין), ודוקא בולאי איסור, כגון ניקור בשר וכדומה, אבל בספק שמא אין כאן איסור, כגון שצריכה לברר דגים טמאים מטהורים (א"י הארוך), או איסור שיש בו צדדים להקל (שם בר"ן). אין אשה נאמנת, דאשה דעתה קלה להקל.

הש"ך והגר"א מעירים שהמקור לדין זה הוא סוגייתנו, וכדברי תוס' והר"ן,
שבמקום שיש טורח או חשש להוראת היתר אין האשה נאמנת.

מפשטות הסוגיה משמע שאין קטנים נאמנים באיסורים דאורייתא. וכן אמנם יוצא בוודאות משיטת בעל ההשלמה שכתב שמה שכתוב בגמ' "הימנוהו רבנן בדרבנן" הוא מוסב רק על הקטנים ולא על האשה.

אכן יש ראשונים שסוברים שאכן קטנים נאמנים אף בדיני דאורייתא. הר"ן בסוכה (על הגמ' שם "קטן היודע לשמור גופו") כותב שיש גירסה אחרת בגמ' זו, ולפיה "אם יודע לשמור אוכלין, אוכלין על ידו". כלומר שנאמן הוא לומר שלא נטמאו בינתיים תחת שמירתו. ומכאן מסיק הר"ן שסומכים על הקטן לשמור דברים המותרים ואין חוששים שמא הוחלפו עם דברים אסורים. אכן היינו דוקא אם הדברים הללו היו תחת ידי הקטן, אך לא אם היו תחת ידיהם של אחר והוא מעיד על כך.

הריטב"א שם מסכים עם הר"ן שנאמן הקטן להעמיד דבר על חזקתו. אולם לדעתו הקטן נאמן אף כאשר הדברים נמצאים ביד אחר, ואפילו ביד עכו"ם, משום שלהחזיק דבר בחזקתו לא הוי בגדר עדות.

ריטב"א מסכת סוכה דף מב,א

... י"ל דכי לא מהימן במלתא דהוה קאי בחזקת איסור מעיקרא והוא מעיד שיצא מאיסור להיתר כהאי דשחיטה דבהמה בחיי' בחזק' איסור עומדת שאין לו היתר עד שיודע כראוי מפי עד גדול שראוי להעיד אבל שמירת הטומאה דלאו סהדותא ממש הוא אלא אחזוקי טהרות בחזקת טהרה דמעיקרא מהימן מכאן יש ללמוד שסומכין על הקטנים בשמירת דברים שמביאין ממקום למקום או ששומרין בשר כשר שנתנו ביד עכו"ם וכיוצא בו מדברים דלית בה חזקה של איסור אלא חששא שלא נתחלף או שלא יגע בו עכו"ם מכיון שבא לכלל דעת שמירה ואפשר שה"ה בחלב שחלבו עכו"ם וקטן כזה רואהו דהא ליכא בחלב גופיה חזקה דאיסורא אלא דחיישינן לאיערובי מפי ר' נר"ו...

אמנם שיטת הריטב"א בסוגייתנו נראה קצת שונה ממה שכתב שם בסוכה. מדברי הריטב"א כאן יוצא שקטן נאמן בכל דבר שבידו ושארין בו טירחה. אין הריטב"א מתחשב בזה אם הוא מעיד על דבר שנשאר בחזקתו או לא. הסיבה שקטן אינו נאמן בבדיקת חמץ אם הוא היה מדאורייתא היא שבדיקת חמץ יש בה טירחה מרובה.

הרשב"א במשמרת הבית כותב שקטן נאמן באיסורי דאורייתא בדבר שיש בו גילוי מילתא, כגון שהוא לקח בשר או יין מן ההיתר, ואפילו במקום שרובו עכו"ם, משום שאין הקטן עשוי לקלקל ולהביא מן האיסור ולהניח את ההיתר. במקרה כזה אין זה 'עדות' אלא הוא בכלל החזקה.

ספרי הרשב"א, משמרת הבית הראשון השער הראשון

ואם כן במה שנעשה אפילו על ידו כל שיש בו טורח ודקדוק כבדיקת חמץ שצריך בדיקת חורין וסדקין ואפשר שיקלו בכך מחמת טרחן ומחמת שסומכין על אומד דעתן לומר אין מכניסין בזה חמץ ואין משתמשין ולפיכך אמרו דקטן שאמר בדקתי נאמן משום דהימניה רבנן בדרבנן הא אילו היה דבר תורה לא מהימן. אבל הקטנים החריפים שלוקחים על ידיהם בשר ויין שפיר דמי דאין עשויין לקלקל לקנות ולהביא מן האיסור ולהניח את המותר וזה נראה לי נכון ולא נשוי לכלהו ישראל טועין שאין זה מדרך עדות אלא חזקה היא. ואפילו להוציא ממון כל שאינו עדות גמורה אלא גלוי מלתא סומכין על עדותן ומוציאין ממון על עדות שמעדין בגדלן מה שראו בקטנן וכמו ששינונו ושיצאה בהינומה וראשה פרוע ואמרו טעמא בגמרא משום דגלוי מלתא בעלמא הוא.

כאמור בגמ' שלנו כתוב שקטנים נאמנים בבדיקת חמץ דרבנן. התוס' הקשו על זה מהגמ' כתובות (כח,א) ששם מוכח שאין הקטנים נאמנים על תחומין אף שהוא מדרבנן, ורק כשהם גדולים נאמנים להעיד על מה שראו בקטנותם, אולם הם לא נאמנים בעודם קטנים.

ותירצו התוס' שמה שקטנים נאמנים בדין דרבנן הוא דוקא בדבר שהוא בידו לעשות, כגון בדיקת חמץ, אולם תחומין לא הוי בידו, ולכן אינם נאמנים.

המכתם והמאירי תירצו בצורה אחרת שהקטן נאמן גם בדבר שאינו בידו, והסיבה ששם אינם נאמנים היא שהם מעידים לאחר זמן מרובה על דבר שראו מזמן, ולכן רק כשהם גדולים בזמן העדות יש להם נאמנות, אך לא כשהם קטנים. בשו"ע (יו"ד קכז, ד) המחבר פוסק כמו הריטב"א בסוכה. דברים שאין בהם חזקת איסור, אלא חששא שמא יחליפנו עובד כוכבים או יגע בו, יש מי שאומר שסומכין על הקטן מכיון שבא לכלל דעת שמירה.

הרמ"א שם (סעיף ג) מביא בשם הרשב"א שקטן שהוא חריף ובקי ויש רגלים לדבריו, יש להחמיר אם הוא מעיד על דבר איסור. ועוד כתב שהקטן נאמן להתיר דין דרבנן כשלא איתחזק איסורא, אבל אם איתחזק איסורא אינו נאמן אף בדין דרבנן. רמ"א יו"ד קכז, ג.

קטן אין לו דין עד להיות נאמן באיסורין (ריב"ש סימן רמ"ה); מ"מ בקטן חריף ובקי בדבר, ואיכא רגלים לדבריו, יש להחמיר אם מעיד על דבר איסור (רשב"א סימן כ"ד). ואם מעיד על איסור דרבנן להקל, ולא איתחזק איסורא, כגון בדיקת חמץ, נאמן, דהימנוהו רבנן בדרבנן (שם בריב"ש); אבל אם איתחזק איסורא אינו נאמן כלל.

לכאורה הדין של הרמ"א הוא קשה, שהרי מסוגייתנו ראינו שאף בדאיתחזק איסורא הקטן נאמן אם הוא דין דרבנן, כמו בדיקת חמץ. ועוד דברי הרמ"א קשים הם מיניה וביה, שהרי באותה הלכה ממש הוא בעצמו כתב שבדיקת חמץ הוא מקרה של לא איתחזק איסורא! וכן הקשה הרמ"א (תלז, סק"ח).

אכן הפרי מגדים תירץ את דברי הרמ"א, שמה שכתב שבדיקת חמץ הוא "לא איתחזק איסורא" הוא במקרה של חדר שאין תשמישו שם תדיר, אבל במקום שאיתחזק איסורא ממש אינו נאמן להעיד, אף בבדיקת חמץ שהוא מדרבנן, אלא אם כן הוא טוען שהוא בעצמו בדק את הבית, וכלשון סוגייתנו "דאמרי אנן בדקיניה".